

Handboek Werken in de Wijk

HANDBOEK WERKEN IN DE WIJK

Onder redactie van
Jean Pierre Wilken en Anne-Marie van Bergen

Handboek Werken in de Wijk

Onder redactie van Jean Pierre Wilken en Anne-Marie van Bergen

ISBN 978 90 8850 624 6

NUR 740

© 2016 B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot Uitgeverij SWP (Postbus 12010, 1100 AA Amsterdam-Zuidoost) te wenden.

Inhoud

Voorwoord	13
Inleiding	17
Transformatie gaat over kwaliteit van leven <i>Raf Janssen</i>	
NIEUWE KADERS	
1 De wijk in!	27
Op weg naar nieuwe vormen van zorg, ondersteuning en samenspel <i>Jean Pierre Wilken</i>	
1.1 Inleiding	27
1.2 Hervorming van het sociale stelsel	27
1.3 Transitie en transformatie	29
1.4 Kantelingen	30
1.5 Informele inzet is krachtig, maar kan ook kwetsbaar zijn	31
1.6 Naar de wijk	32
1.7 Re-professionalisering	34
1.8 Kwaliteitskenmerken	34
1.9 Oud en nieuw	37
2 Sociale professionals in de wijk	41
Allrounders gevraagd <i>Paul Vlaar en Eelke Pruim</i>	
2.1 Inleiding	41
2.2 Professionaliteit in het nieuwe sociale domein	41
2.3 Competenties maatschappelijke ondersteuning	43
2.4 Generalistisch werken en vakspecialistische expertise	46
2.5 Conclusies en aanbevelingen	48
3 Sociale (wijk)teams: integraal en veelvormig	51
<i>Vincent de Waal</i>	
3.1 Inleiding	51
3.2 Uitgangspunten en opgaven	52
3.3 De wijkaanpak: kansen en beperkingen	53
3.4 Lokaal maatwerk	56
3.5 Een nabije wijkaanpak in multidisciplinaire teams	57
3.6 Sociale (wijk)teams en de competenties van sociaal werkers	59

4	Sociaal makelen voor een krachtige civil society	65
	Wijkgericht werken aan activering, talentontwikkeling en ondersteuning van vitale buurtnetwerken	
	<i>Dirk Willem Postma en Pascal van Wanrooy</i>	
4.1	Inleiding	65
4.2	Over André, Aicha en de deelnemers aan Taal & Ontmoeting	66
4.3	Werken aan samenredzaamheid, empowerment en activering	68
4.4	Wat zien bewoners van de sociaal makelaars?	69
4.5	Werken aan lichte netwerken	69
4.6	Logica van het activeren	71
4.7	Groepsgerichte activering	73
4.8	Wat maakt sociaal makelaars bijzonder?	74
5	De gezonde wijk	77
	Samenwerken aan sociaal en gezond	
	<i>Aletta Winsemius, Sonja Liefhebber en Rianca Scheffel</i>	
5.1	Inleiding	77
5.2	De samenhang tussen sociaal en gezond	77
5.3	De kloof tussen sociaal en gezond	79
5.4	Voorbeelden van samen werken aan sociaal en gezond	80
5.5	Samenwerken... met wie?	82
5.6	De meerwaarde van samenwerken aan sociaal en gezond	82
5.7	Samenvatting	83
 SAMENWERKING		
6	Interdisciplinaire samenwerking in de wijk	89
	De T-shaped professional	
	<i>Lies Korevaar, Jolanda Kroes en Suzanne Kuik</i>	
6.1	Inleiding	89
6.2	Interdisciplinaire samenwerking	90
6.3	De T-shaped professional	91
6.4	Competenties	93
6.5	Dilemma's bij het interdisciplinair samenwerken in een wijkteam	96
6.6	Voorwaarden voor interdisciplinaire samenwerking	96
6.7	Opleiding	97
6.8	Ten slotte	97

7 Samenwerking van vrijwilligers en beroepskrachten in het sociale domein	99
Nieuwe vormen van partnerschap	
<i>Sabrina Keinemans en Raymond Kloppenburg</i>	
7.1 Inleiding	99
7.2 Wie zorgt voor wie in de participatiesamenleving	99
7.3 Hoe verhouden beroepskrachten en vrijwilligers zich tot elkaar?	101
7.4 Spanningsvelden tussen professionals en vrijwilligers	103
7.5 Naar een constructieve samenwerking	104
7.6 Competenties sociale professional	106
7.7 Besluit	107
8 Samenspel tussen mantelzorg en professionals	111
Een kwestie van balans	
<i>Wilco Kruijswijk, Anita Peters en Ellen Witteveen</i>	
8.1 Inleiding	111
8.2 Definitie mantelzorg	111
8.3 Hoe gaat het met de mantelzorger?	114
8.4 Samen zorgen in een netwerk: met wie wel en met wie juist niet?	116
8.5 Wat kun je bieden?	118
8.6 Conclusie	121
9 Instappen is niet zo moeilijk...	123
De inzet van ervaringsdeskundigen in de wijk	
<i>Anne-Marie van Bergen, Tineke Bouwes en Astrid Philips</i>	
9.1 Inleiding	123
9.2 Waarom aandacht voor ervaringsdeskundigheid?	124
9.3 Wat is ervaringsdeskundigheid?	125
9.4 Ervaringsdeskundige: wel professioneel, maar geen hulpverlener	127
9.5 De ervaringsdeskundige in de wijk	128
9.6 De meerwaarde voor de bewoner	128
9.7 Samenwerking met professionals in zorg en welzijn	131
9.8 Samenvatting	133
10 Jeugdhulpverlening en opvoedingsondersteuning in de wijk	135
'It takes a neighbourhood to raise a child'	
<i>Jeannette Doornenbal</i>	
10.1 Inleiding	135
10.2 Veranderd jeugdbeleid	136
10.3 Maatschappelijke ontwikkelingen	137
10.4 Professionals: opvoeden in de wijk	139
10.5 Samenvatting	143

11 Interprofessioneel samenwerken rond ouderen in de wijk	145
Succesfactoren als handvat voor verbetering	
<i>Carolien Smits, Joep Hofhuis, Liesbeth Rijdsdijk, Monique Mensen, Sjierra de Vries</i>	
11.1 Introductie	145
11.2 Ouderen in de wijk	145
11.3 Zorg en welzijn naar de wijk	147
11.4 Uitkomsten van interprofessioneel samenwerken	148
11.5 Succesfactoren voor interprofessioneel samenwerken	148
11.6 Naar een betere samenwerking in de eerste lijn	151
12 Reclassering in de wijk	155
Over de borging van sociale veiligheid	
<i>Josien Leurdijk en Jaap A. van Vliet</i>	
12.1 Inleiding	155
12.2 Wat doet de reclassering?	155
12.3 Veiligheid	156
12.4 Wat doen reclasseringswerkers in de wijk?	156
12.5 Effectief veiligheidsbeleid is integraal	157
12.6 ZSM-werkwijze	159
12.7 Gegevensuitwisseling	160
12.8 Tot slot	161
13 Uitwisselen van persoonsgegevens in een sociaal wijkteam	165
De noodzaak van een radicale omslag	
<i>Jolanda van Boven en Peter Gunst</i>	
13.1 Inleiding	165
13.2 Radicale omslag	167
13.3 Leren in de context van samenwerking	168
13.4 Privacydrempels in de praktijk	168
13.5 Persoonsgegevens delen	171
13.6 Vier pijlers van de Leertuinmethode	172
13.7 De Leertuinmethode en het beroepsgeheim	176
13.8 Context om zorgvuldig informatie uit te wisselen	176
13.9 Tot slot	178

WERKWIJZEN

14 De Kanteling in praktijk	183
Een handreiking voor een gekantelde gespreksvoering	
<i>Els Overkamp en Mirjam Gademan</i>	
14.1 Inleiding	183
14.2 Van verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving	183
14.3 De Kanteling; bezieling of bezuiniging?	184
14.4 Vier schillen	185
14.5 Gespreksvoering	187
14.6 Context en kader van het gesprek	189
14.7 Het voeren van een gesprek	191
14.8 Slotbeschouwing	194
15 Werken vanuit Sociale NetwerkStrategieën	197
Ontwikkelen vanuit beweging	
<i>Riet Portengen</i>	
15.1 Inleiding	197
15.2 Paradigmawisseling	197
15.3 Het werken vanuit SoNeStra	198
15.4 Werkwijze	202
15.5 Praktijkvoorbeeld	207
15.6 Samenvatting	210
16 Eenzaamheid en sociaal isolement	211
Vrijwilligers en professionals werken samen aan een nieuwe benadering	
<i>Meike Heessels, Jolanda Kroes, Daniëlle Damoiseaux, Trudy Dankers en Margriet Braun</i>	
16.1 Inleiding	211
16.2 Over eenzaamheid en sociaal isolement	212
16.3 Meeste interventies zijn niet effectief	213
16.4 De gefaseerde aanpak in lokale context	214
16.5 Lokale verbinding is voorwaarde voor slagen	215
16.6 Er is geen blauwdruk voor lokale samenwerking	216
16.7 Samenvatting	218

17 De aanpak van financiële problemen	221
De impact van schulden op het dagelijks leven	
<i>Nadja Jungmann</i>	
17.1 Inleiding	221
17.2 Wat is de invloed van schulden op het dagelijks leven?	221
17.3 Welke mogelijkheden zijn er om financiële problemen aan te pakken?	224
17.4 Noodzakelijke kennis	225
17.5 Kansen en risico's	226
17.6 Tot slot	227
18 Kwartiermaken in de wijk	231
Werken aan een gastvrije samenleving	
<i>Doortje Kal</i>	
18.1 Inleiding	231
18.2 Meedoen gaat niet vanzelf	233
18.3 Voorbeelden van kwartiermaakactiviteiten	235
18.4 Tot slot	237
19 Rehabilitatie in de wijk	241
Ondersteuning bij participatiedoelen	
<i>Annemarie Zijlstra en Lies Korevaar</i>	
19.1 Inleiding	241
19.2 Wat is rehabilitatie?	242
19.3 Rehabilitatie en de Wmo	244
19.4 Vier fasen van het rehabilitatieproces	246
19.5 Competenties en samenwerking in een wijkteam	254
19.6 Samenvatting	255
 BIJZONDERE GROEPEN EN SITUATIES	
20 Participatie van mensen met psychische kwetsbaarheid en verstandelijke beperkingen	259
Wijk en Participatie als goede praktijk	
<i>Simona Karbouniaris en Sascha van Gijzel</i>	
20.1 Inleiding	259
20.2 Mensen met een verstandelijke beperking	260
20.3 Mensen met psychiatrische problematiek	261
20.4 Kwaliteit van bestaan	262
20.5 Deelname aan de samenleving	263
20.6 Wijk en Participatie	264

20.7	Resultaten van onderzoek	265
20.8	Inzet van professionals	266
20.9	Tot slot	267
21	Werken met mensen met niet-aangeboren hersenletsel en hun naasten	271
	Ondersteuning in het dagelijks leven	
	<i>Mariët Brandts en Ellen M.J. Witteveen</i>	
21.1	Inleiding	271
21.2	Wat zijn de gevolgen van NAH voor het dagelijks leven?	272
21.3	Welke consequenties hebben de gevolgen van NAH op het leven van de mantelzorger en naasten?	273
21.4	Welke oplossingen zijn er gevonden om zo lang mogelijk thuis te wonen?	275
21.5	Initiatieven en instrumenten die bijdragen aan steun vanuit de omgeving	276
21.6	Welk verschil kunnen professionals maken?	278
21.7	Ter afsluiting	279
22	Werken met multiprobleemgezinnen	283
	Herstel van het gewone leven	
	<i>Mariska Zoon</i>	
22.1	Inleiding	283
22.2	De definitie van een multiprobleemgezin	283
22.3	Problemen met de hulpverlening	285
22.4	Een integrale aanpak	285
22.5	Eén vaste hulpverlener	286
22.6	De houding van de hulpverlener	288
22.7	Tot slot	289
23	Geweld in gezinnen: signaleren, stoppen en steunen bij herstel	293
	<i>Saskia Daru, Wilma Schakenraad en Ina van Beek</i>	
23.1	Inleiding	293
23.2	Wat is huiselijk geweld?	293
23.3	Wat is er zo speciaal aan?	294
23.4	Wat zijn de oorzaken van huiselijk geweld?	295
23.5	En wat moet en kan ik ermee?	295
23.6	Meldcode: de stappen concreet gemaakt	296
23.7	Veilig in de wijk	298
23.8	Tot slot	299

24 Verder met werken in de wijk	301
Slotbeschouwing	
<i>Marja Jager-Vreugdenhil, Jean Pierre Wilken en Anne-Marie van Bergen</i>	
24.1 Ontschotte kennis	301
24.2 Een kansrijke beweging	301
24.3 Grenzen	303
24.4 Betekenis voor professionaliteit	303
24.5 Politieke sensitiviteit	304
24.6 Transformatieleren	305
24.7 Kwaliteit van samenleven	306
Over de auteurs	309

Voorwoord

Sinds 1 januari 2015 kreeg de grootste wijziging van ons sociale en zorgstelsel in bijna 50 jaar zijn beslag. Op die datum werden maar liefst vier nieuwe wetten ingevoerd: de Wet maatschappelijke ondersteuning 2015 (Wmo), de Jeugdwet, de Participatiewet en de Wet langdurige zorg (Wlz). De drie eerstgenoemde wetten worden uitgevoerd door de gemeente.

Het betreft niet alleen een verandering in wetgeving, maar tegelijkertijd een cultuurverandering waarbij we als burgers zelf primair verantwoordelijk zijn voor ons eigen welzijn en dat van de mensen in onze omgeving. Zorg die jarenlang – bijna vanzelfsprekend – beschikbaar was vanuit talloze instellingen, en waarbij professionele hulpverleners en welzijnswerkers gemakkelijk het initiatief (over)namen, transformeert nu naar ondersteunende dienstverlening. Alleen als en waar mensen er zelf niet uitkomen, komen professionals en speciale voorzieningen in beeld.

Voor professionals in het veld van zorg en sociaal werk brengt dit grote veranderingen met zich mee. Vanwege bezuinigingen is er niet alleen minder werkgelegenheid, ook vraagt het andere vormen van vakmanschap, meer lokaal, systeemgericht, integraal. Op wijk, buurt- en dorpsniveau ontstaan nieuwe teams en netwerken, waarbij interdisciplinair samengewerkt wordt. Professionals zoeken naar nieuwe aansluiting met bewonersinitiatieven, vrijwilligers en mantelzorg.

Al deze veranderingen in onze samenleving vatten we ook wel samen als een meervoudige *kanteling*, waarbij het gaat om de volgende processen:

- van institutionele zorg naar persoonsgerichte zorg
- van professional gestuurde zorg naar burger gestuurde zorg
- van zorgen voor naar ondersteuning van
- van een focus op ziekte en beperking naar een focus op herstel en positieve gezondheid
- van individuele naar systeemgerichte zorg en dienstverlening
- van rijk naar gemeente: van centrale regelgeving naar lokale regelgeving
- van grote gecentraliseerde zorginstellingen naar lokaal maatwerk

In dit boek wordt ingegaan op wat deze kantelingen of transformaties betekenen voor het werken van professionals in het sociale domein.

Aan dit boek is bijgedragen door 50 auteurs, allen experts op hun gebied. Zij zijn werkzaam bij lectoraten en kenniscentra van hogescholen, regionale Wmo-werkplaatsen en Werkplaatsen Sociaal Domein en landelijke kennisinstututen zoals Movisie en het Nederlands Jeugd Instituut.

Voor het eerst is expertise uit diverse vakgebieden en perspectieven bij elkaar gebracht in één kader: het werken vanuit een focus op mensen in de lokale samenleving, waar iedereen deel van uitmaakt, toe uitgenodigd wordt, en daarbij de onder-

steuning dient te krijgen die nodig is om een optimale kwaliteit van leven, zowel persoonlijk als sociaal, te realiseren. Het gaat daarbij zowel om het bevorderen van *zelfredzaamheid* als het bevorderen van *samenredzaamheid*.

We beseffen dat niet alles zich in een buurt, wijk, of dorp afspeelt. Mensen bewegen zich over het algemeen in allerlei netwerken en op verschillende plekken. Wonen, werken, naar school gaan, of vrijetijdsbesteding kunnen zich in de buurt afspelen, maar dat is lang niet altijd het geval. Hetzelfde geldt voor voorzieningen waar mensen gebruik van maken, zoals winkels, horeca, bioscoop of theater of ziekenhuis. Het aangrijpingspunt van dit boek is echter de plek waar mensen wonen. Voor mensen die bijvoorbeeld vanwege een fysieke beperking zich niet zo gemakkelijk kunnen bewegen, wordt de buurt waar ze wonen al gauw de hele leefwereld. Sommige mensen zijn zo in sociaal isolement geraakt dat hun leefwereld gereduceerd is tot hun eigen woning. Wijkgericht werken is gericht op het verruimen van die leefwereld, door het mogelijk te maken dat mensen fysiek weer ergens komen waar ze van afgesneden waren, of door het sociale netwerk te vergroten. Het participeren in activiteiten die aansluiten bij interesses en talenten is dikwijls ook de manier om de leefwereld zowel fysiek als sociaal te vergroten. In dit boek wordt ingegaan op de elementen van een generalistische werkwijze om lokale servicesystemen te ontwikkelen. Dit boek gaat over iedereen: kinderen, jongeren, volwassenen en ouderen. Ook komt de specifieke aandacht die mensen nodig hebben vanwege bepaalde problematiek of beperkingen, aan de orde. Dit maakt het boek zeer geschikt als bron voor interdisciplinaire samenwerking.

De transformatie van het werken in het sociale domein houdt ook in dat er niet alleen meer interdisciplinair, maar ook meer integraal gekeken en gehandeld wordt. Met integraal bedoelen we in de eerste plaats dat alle aspecten van het mens-zijn, en alle aspecten die bijdragen aan gezondheid en welzijn meegenomen worden. In de tweede plaats gaat het, maar dat hangt logisch samen met het voorgaande, om de omgevingen en de gemeenschappen waarin mensen leven en acteren. Integraal kijken en handelen betekent hier: oog hebben voor alle fysieke, sociale, economische en culturele aspecten van deze context. Automatisch gaat het dan ook om de competentie je te bewegen te midden van *diversiteit*.

Leeswijzer

Het boek bestaat uit vier delen, voorafgegaan door een inleiding van Raf Janssen, wethouder in de gemeente Peel en Maas. Deze gemeente wordt algemeen beschouwd als een van de koplopers voor een andere verhouding tussen overheid en burgers op het sociale domein. Hij schetst het perspectief van de gemeente en de gemeenschap, waarbij de gemeente – maar ook professionals in het sociale domein – zich dienstbaar opstelt en het primaat bij de kwaliteit van leven van de burgers ligt. Dit lijkt ons een belangrijk perspectief om als uitgangspunt te nemen.

Vervolgens gaat het eerste deel van dit boek in op de *nieuwe kaders* die nu ontstaan zijn en het nieuwe werken dat deze kaders met zich meebrengen.

Het tweede deel gaat over *samenwerking*. Samenwerking is een belangrijk sleutelwoord in het werken in de wijk. In een aantal hoofdstukken worden verschillende vormen van samenwerking belicht.

Het derde deel bevat bijdragen over een aantal *werkwijzen* die steeds meer ‘standaard’ worden bij het gebieds- en populatiegericht werken.

Het vierde deel gaat in op *bijzondere groepen en situaties*. Hierbij komen o.a. aan de orde: hulpverlening bij financiële problematiek, ondersteuning van mensen met psychische aandoeningen, verstandelijke beperkingen en niet aangeboren hersenletsel en hun netwerk. Wat is er nodig op het gebied van wonen, dagbesteding en sociale contacten? Sommige problematiek speelt zich vooral af achter de voordeur, zoals huiselijk geweld en sociaal isolement. Er zijn gezinnen die problemen hebben op meerdere levensgebieden. De auteurs geven inzicht in de problematiek en hoe hierbij effectief te handelen.

Het boek wordt afgesloten met een slotbeschouwing, waarin de verschillende bijdragen in dit boek in een breder perspectief geplaatst worden.

We danken alle auteurs die een bijdrage geleverd hebben aan dit boek. We hopen dat het boek een waardevolle kennisbron is voor professionals die zich transformeren tot T-shaped professional, en voor studenten die een opleiding volgen om die breed opgeleide, en tegelijkertijd gespecialiseerde, sociale professional te worden die het werkveld nodig heeft.

Jean Pierre Wilken

Anne-Marie van Bergen

Inleiding

Transformatie gaat over kwaliteit van leven

Raf Janssen

Kwaliteit van zorg is het doel dat doorgaans centraal staat in het beleid en de praktijk van het sociaal domein. Ondanks de onderkenning van het grote belang van deze doelstelling volstaat deze niet. Voor een goed beleid en een goede uitvoering in het sociaal domein is kwaliteit van leven nodig als aanvulling. Deze aanvulling overkoepelt de doelstelling van kwaliteit van zorg. Ze plaatst deze in het geheel van de leefwereld van burgers. Daarmee heeft deze aanvullende doelstelling een sturende rol. Dit heeft ingrijpende consequenties voor alle spelers in het sociaal domein. De transformatie waarover zo veel wordt gesproken, wordt erdoor daadwerkelijk in gang gezet. Of beter gezegd: de reeds gaande zijnde transformaties in de leefwereld van mensen wordt erdoor onderkend en ondersteund. Dit biedt ook kansen aan beroepskrachten in het sociaal domein. Ze kunnen zich losweken uit het harnas van de instelling waarbij ze toevallig in dienst zijn. Ze kunnen zich met zelfverzekerde twijfel ontplooiën als lid van een gilde van eigenstandige ambachtslieden die hun kennis en kunde inzetten voor gemeenschappen waarin mensen ijveren voor een verbetering van de kwaliteit van leven.

Kwaliteit van zorg is gangbare doelstelling

In Peel en Maas¹, zowel in de gemeenschappen als in de gemeente, is het bevorderen van de kwaliteit van leven de primaire doelstelling van het denken en doen in het sociaal domein. Kwaliteit van leven is de overkoepelende en sturende aanvulling op de gangbare doelstelling van beleid en uitvoering in het sociaal domein. De gangbare doelstelling was en is nog steeds vooral gericht op het borgen van de kwaliteit van de zorg, de hulp en de dienstverlening. Om de kwaliteit van de zorg te borgen, worden van tevoren liefst kwantitatieve en meetbare criteria vastgesteld om de te verlenen en de verleende zorg te sturen en te toetsen. En om te borgen dat dit verlenen goed gaat, worden uitvoeringsvoorschriften en protocollen opgesteld. Deze sturen de beslissingen die hulpverleners in de dagelijkse praktijk nemen. Van tevoren is al vastgesteld wie waar wat en hoe moet handelen. Deze, soms landelijk, soms lokaal vastgestelde voorschriften en protocollen kunnen het dagelijkse doen en laten van beroepskrachten ondersteunen. Doorgaans is mede dankzij dergelijke uitvoeringsregels een goede kwaliteit van zorg, hulp en dienstverlening bereikt en is een goede uitvoeringspraktijk opgebouwd. Dat is mede de verdienste van het gangbare

beleid dat voorbereid en geformuleerd wordt door afzonderlijke beleidsafdelingen die problemen en situaties in kaart brengen en uittekenen welke paden de uitvoerende collega's het beste kunnen bewandelen om het gestelde doel – het leveren van kwalitatieve goede zorg en hulp – te bereiken.

Kwaliteit van leven is noodzakelijk gebleken aanvullende doelstelling

Waarom hebben gemeenschappen en gemeente in Peel en Maas ervoor gekozen om de doelstelling *kwaliteit van zorg* aan te vullen met de doelstelling *kwaliteit van leven*? Dat is gedaan omdat zowel door leden van gemeenschappen als door medewerkers van de gemeente in gesprekken met burgers – vaak werden zij in eerste instantie nog aangeduid als cliënten/klanten – werd ervaren dat kwalitatief goede zorg die vanuit het beleid en de voorschriften geleverd kan worden, lang niet altijd de zorg is die past bij de vraag of bij de situatie van burgers. Die ervaring heeft betrokken burgers in gemeenschappen en beleidsmensen en uitvoerders bij de gemeente en instellingen aan het denken gezet. Hoe goed de kwaliteit van de zorg en de hulp ook is, als de aard, de inhoud en de vorm van deze zorg en hulp niet vooraf doorgesproken worden met burgers, is het zeer twijfelachtig of de kwaliteit van leven er wel door bevorderd wordt. In gesprekken met burgers werd duidelijk dat protocollen niet borgen dat de hulp en dienstverlening ingebed wordt in de (informele) structuren van de gemeenschap. Ook werd duidelijk dat protocollen het professionele handelen kunnen belemmeren en het eigen vakmanschap kunnen uithollen. Daardoor rijpte het inzicht dat het beleid niet geformuleerd kan worden los van degenen die het moeten uitvoeren, de beroepskrachten, en los van degenen op wie het beleid zich richt, de burgers. Alleen beleid dat in de uitvoeringspraktijk en in de dagelijkse leefwereld van burgers is ingebed, verwoordt wat zich aan ervaren kwaliteiten ontwikkelt in het dagelijkse leven van burgers en brengt deze ervaringen op z'n begrip, geeft er duiding en diepgang aan. Die ervaring heeft ertoe geleid dat kwaliteit van leven is benoemd als een aanvullende doelstelling op de doelstelling om kwalitatief goede zorg en kwalitatief goede hulp te verlenen in het domein van zorg en welzijn.

Overkoepelende aanvulling

De volgende vraag ligt voor de hand: wat is kwaliteit van leven? Deze vraag kan alleen beantwoord worden door in gesprek te gaan met degenen die de kwaliteit van leven ervaren, de burgers van de gemeenschappen in Peel en Maas. Burgers hebben ieder afzonderlijk eigen ervaringen wat betreft de kwaliteit van leven en ze hebben gezamenlijke ervaringen. Het is zaak beide soorten ervaring in kaart te brengen. Daarbij is onze veronderstelling dat beide aspecten nauw met elkaar samenhangen: de individuele ervaring van kwaliteit van leven is nauw verweven met de collectieve ervaring van kwaliteit van leven. Deze beide aspecten – het individuele en het

collectieve – worden gevat onder de aanduiding *overkoepelende aanvulling* die als perspectiefvol kenmerk meegegeven is aan de kwaliteit van leven. Bezien vanuit het individu bestaat het overkoepelende erin dat kwaliteit van leven betrekking heeft op heel de mens, op de mens in de geheelheid van zijn of haar leefwereld. Of om het anders uit te drukken: de kwaliteit van leven heeft betrekking op alle levensdomeinen. Instellingen en instanties die zich laten leiden door de kwaliteit van zorg nemen meestal slechts een of hooguit enkele levensdomeinen als invalshoek. Dat is het doel waarop zij zich concentreren, waarvoor zij zich hebben laten inhuren en waarop ze doorgaans ook worden gecontroleerd en afgerekend. Vanuit de optiek van de vrager, de burger, wordt het doel op deze wijze te smal geformuleerd: de samenhang met andere levensterreinen is niet of onvoldoende aanwezig en daardoor krijgt het betreffende aspect niet de juiste plek die het inneemt in de kwaliteit van leven zoals de burger die zelf ervaart en zelf probeert te verwerkelijken en vast te houden.

Behalve dat kwaliteit van leven alle levensdomeinen van een individuele burger overkoepelt, plaats ze deze individuele burger ook in de samenhang van het collectief waarvan hij of zij deel uitmaakt. Dat kan een dorpsgemeenschap zijn of een andere gemeenschap. Een individu kan pas kwaliteit van leven opbouwen en ervaren in relatie met anderen. Ook in die zin is kwaliteit van leven een overkoepelende aanvulling: ze overstijgt de individuele autonomie of beter gezegd: ze geeft de individuele autonomie haar inhoud en vorm door deze onderdeel te laten zijn van een collectieve autonomie. Dat laatste wil zeggen dat kwaliteit van leven geen individuele categorie is, maar een collectief begrip, een eigenschap van een collectief, een gemeenschap van mensen.

Sturende aanvulling

Deze inzichten over het overkoepelende karakter van *kwaliteit van leven* geven sturing aan het denken en doen van alle groepen die een rol spelen in het sociaal domein: burgers, professionals, instellingen, overheden en niet op de laatste plaats gemeenschappen.

Als de bevordering van de kwaliteit van leven als doelstelling genomen wordt, maken burgers zich los uit hun rol als cliënt van hulpverleners en klanten van dienstverleners. Burgers ontwikkelen zich tot ‘createurs’, tot vormgevers van hun eigen leven. Ze geven aan wat zij zelf ervaren als kwaliteit van leven en welke zorg en dienstverlening daarbij passen. Gemeenschappen ontdekken de meerwaarde van hun collectieve autonomie: kennis, wijsheid, intuïtie en ervaring die eigen zijn aan gemeenschappen en die de voedingsbodem vormen voor de alledaagse leefwereld van mensen. Mensen afzonderlijk bevragen over hetgeen zij verstaan onder kwaliteit van leven volstaat niet; ze moeten ook als collectief uitgedaagd worden om te omschrijven wat zij als collectief verstaan onder kwaliteit van leven. Dit is nodig om voor een ieder kwaliteit van leven te borgen via een gerespecteerde eigen plek te in de

gemeenschap. Dit is des te meer van belang omdat de huidige (over)benadrukking van de waarde van individuele autonomie ertoe leidt dat het steeds meer (groepen) mensen schort aan kwaliteit van leven. Met een herstel of versterking van de individuele autonomie wordt dit gemis aan kwaliteit van leven niet weggenomen; soms wordt het er juist door vergroot. Een respectvolle inbedding in collectieven is nodig om de kwaliteit van leven te herstellen en te borgen.

Het bijdragen aan de kwaliteit van leven van burgers geeft ook sturing aan het denken en doen van beroepskrachten. Omdat kwaliteit van leven betrekking heeft op alle domeinen van het leven krijgen beroepskrachten de ruimte om hun vakmanschap, hun kennis en kunde op een bepaald domein de plek te geven die past bij de kwaliteit van leven van deze burger in deze gemeenschap. De sturende kracht van de *kwaliteit van leven* nodigt instellingen en overheden uit om zich te oriënteren op waarden in plaats van op al te smal geformuleerde doelen. Dat betekent een herbezinning op de door de markt gedicteerde aanbestedingsprocedures en een herontdekking van de positieve werking van lokaal georganiseerde zorgorganisaties die nauw verweven zijn met de informele zorgstructuren van gemeenschappen van actieve burgers. Dat betekent vertrouwen geven in plaats van controleren; dat betekent ontwikkelen in plaats van beheersen.

Transformaties

Kwaliteit van leven als aanvullende en sturende doelstelling opent wegen naar het daadwerkelijk in gang zetten van transformaties op een aantal terreinen: het individubegrip wordt sociaal gemaakt en de autonome vorming en ondersteuning van vitale gemeenschappen krijgen meer accent; de beleidsvorming wordt op z'n kop gezet en vormgegeven vanuit het alledaagse; cliëntenparticipatie wordt weggehaald uit de systeemwereld en omgevormd tot cocreatie met (groepen) burgers uit de leefwereld; instrumentalisering van burgerinitiatieven wordt vermeden.

a. De socialisering van het individu

In het beleid ten aanzien van welzijn, zorg, gezondheid, arbeid en inkomen wordt heel sterk uitgegaan van losse individuen wier autonomie hersteld of ondersteund moet worden. In werkelijkheid bestaan echter geen losse individuen. Een individu staat altijd in relatie tot anderen. Individuele autonomie kan enkel ontwikkeld, hersteld en behouden worden in afhankelijkheden met anderen. Dat houdt wel in dat de afhankelijkheidsverhoudingen zo moeten zijn dat ze ruimte geven aan individuen om zich te ontplooien, om autonomie op te bouwen. Collectieven maken individuen. Dat inzicht betekent een vernieuwing van het denken en doen ten aanzien van collectieven. Als beleid en uitvoering gericht zijn op het bevorderen van de kwaliteit van leven moet er veel meer aandacht en steun komen voor vrijwillige